В.М. Сопоставительная лексикология. – К.: Знання, 2004. – 326 с. *Недялков В.П.* Некоторые вероятностные универсалии в глагольном словообразовании // Языковые универсалии и лингвистическая типология. – М.: Наука, 1969. – С. 106-115. *Ульманн С.* Семантические универсалии // Новое в лингвистике. – Вып. 5 (Языковые универсалии). – М.: Прогресс, 1970. – С. 250-298. *Успенский Б.А*. Структурная типология языков. – М.: Наука, 1965. – 286 с. *Greenberg J.H.* Language Universals: With Special Reference to Feature Hierarchies. – The Hague, Paris: Mouton, 1966. – 89 p. *Ostromęcka-Frączak B*. Czasowniki Polskie z formantem rozdzielonym. – Acta Universitatis Lodziensis Folia Linguistica 6. – Lodz, 1983. – 210 S.

БОБКОВА Т.В.
(Київський нац. лінгвістичний ун-т)

ЛОГІКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ КОНЦЕПТУ «КІЛЬКІСТЬ» І ЙОГО ПРЕДСТАВЛЕННЯ В ТЛУМАЧНИХ СЛОВНИКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ, УКРАЇНСЬКОЇ І РОСІЙСЬКОЇ МОВИ

Мета пропонованого дослідження – здійснення логіко-філософського аналізу концепту «Кількість» і встановлення його складових.

У сучасній лінгвістичній літературі термін «концепт» не має однозначного тлумачення й у більшості випадків вживається на позначення поняття певного слова. Так, наприклад, «Краткий словарь когнитивных терминов» пропонує принаймні три визначення терміна «концепт»: це 1) одиниці ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, яка відображає знання й досвід людини; 2) оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикона, концептуальної системи й мови мозку (lingua mentalis), всієї картини світу, відображеної в людській психіці; а також 3) уявлення про смисли, якими оперує людина в процесі мислення [КСКТ, с. 90]. За іншими визначеннями, концепт є думкою про щось загальне й одиничне, поняттям або уявленням [Никитин 1988, с. 163], дискретна змістова одиниця колективної свідомості, що відображає предмет реального або ідеального світу, та ін. [Левицкий 2006, с. 143].

Наведені вище приклади визначень свідчать про відсутність чіткої диференціації між термінами «концепт» – «поняття» – «смисл», що значно утруднює їх сприйняття. Так само дискусійним і термінологічно не визначеним є питання щодо терміна «концептуальна система (структура)»: це 1) ментальний рівень або ментальна (психічна) організація, де зосереджена сукупність усіх концептів, наданих розумові людини, їх упорядковане об'єднання [КСКТ, с. 94] і 2) значення мовних висловлень [КСКТ, с. 92]. Концептуалізація, за О.С. Кубряковою, найважливіший процес пізнавальної діяльності людини, який полягає в осмисленні отриманої інформації й утворенні концептів, концептуальних структур і всієїї концептуальної системи в мозку (психіці) людини [КСКТ, с. 94].

Проблема співвідношення поняття, значення й змісту була предметом значних дискусій ще в радянському мовознавстві. Зазначені терміни використовувалися радянськими й зарубіжними лінгвістами у декількох значеннях, тому їх співвідношення мало декілька тлумачень. У цьому розумінні заслуговує на увагу здійснена В.В. Левицьким спроба розмежувати співвідношення «поняття-значення-зміст» залежно від їх тлумачення [Левицкий 2006, сс. 43-44]. Що стосується поняття «концепт», то його введення в лінгвістичну термінологію є результатом розвитку субстанціонального підходу до інтерпретації лексичного значення слова. Витоки

цього варіанта субстанціональної теорії слід шукати в роботах Й.Тріра, О.О. Потебні, С.Д. Кацнельсона та інших лінгвістів.

Для подолання термінологічної невизначеності й суперечностей сприйняття поняття «концепт» здається доцільним звернутися до його філософських витоків. У філософському розумінні концепт (від лат. conception – думка, поняття) – це смисл знака (імені) [ФС], або відокремлений від певної мовної форми зміст поняття [НФС]. Тобто концепт є складовою поняття як його змістова частина. До речі, філософський словник не заперечує можливості використання в логіці ідентичних концептові понять [ФС]. Процес пізнання передбачає побудову концептуальної схеми через упорядкування та ієрархізацію мінімуму необхідних для цього концептів, а знаходження останніх і встановлення зв'язків між ними становить суть концептуалізації [НФС]. У філософському розумінні концепт «Кількість» належить до зазначеного мінімуму концептів, оскільки відображає загальні властивості й відношення об'єктивної дійсності, і є необхідним для побудови загальної концептуальної схеми. Таким чином, тлумачення концепту в лінгвістиці й філософії є дещо різним. Спільним для апарата обох наук є використання різних термінів на позначення цього поняття.

Для подальшого оперування цим терміном у пропонованому дослідженні необхідно уточнити його тлумачення в лінгвістичному аспекті й визначити місце концепту в семантичній структурі слова. У пропонованій статті під концептом розуміється зміст поняття, відокремлений від його конкретної мовної форми. Концепт є уявною, абстрактною одиницею, яка використовується для зручності лінгвістичного аналізу слова, такою як, наприклад, фонема. Саме тому слід розмежовувати об'єктивне існування мовного явища та його суб'єктивне сприйняття, осмислення.

Вихідним положенням данного дослідження є визнання об'єктивної можливості лінгвістичного аналізу концепту лише у мовній системі, тобто на матеріалі, зафіксованому в словнику чи тексті. **Матеріалом** пропонованого дослідження слугували дефініції тлумачних словників англійської [OALD], української [ВТССУМ] і російської мов [Ожегов 1997]. Такий вибір матеріалу зумовлено особливостями концепту, який функціонує всередині побудованої концептуальної схеми в режимі «розуміння-пояснення» [НФС].

Аналіз семантичних явищ вимагає пошуку й розробки адекватних **методів дослідження**, без застосування яких будь-яка добре сформульована теорія буде безпорадною. Так, на думку Ю.Д. Апресяна, можливі два способи вивченя значень – на рівні знаків, які становлять первинну структуру мови, або на рівні фігур (семантичних множників) вторинної структури мови, і кожен із зазначених способів має свої переваги [Апресян 1962, с. 141-142]. Однак аналіз значення на рівні знаків не дає інформації про складові семантичні компоненти данного значення. Специфіка семантики, насамперед, відсутність безпосередніх формальних показників змісту в слові вимагають використання максимально об'єктивних і точних методів. Задовольнити ці вимоги може тільки комплексне застосування експериментальних й описових лінгвістичних методів.

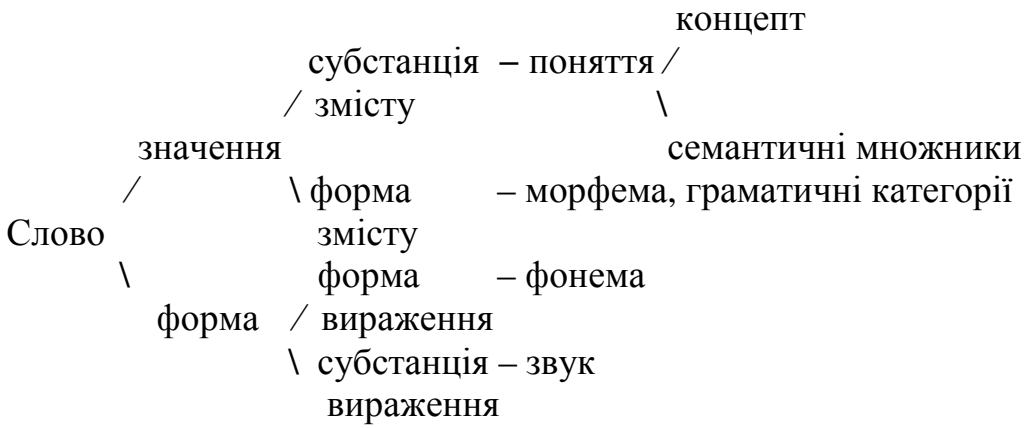
Методика, застосована у пропонованому дослідженні, спирається на досвід використання логічних і лексикографічних процедур **компонентного аналізу** [РСС, с. 3-5]. Звичайно, у лексикографічній процедурі присутні деякі суб'єктивні моменти, такі як підвищена чутливість авторів до певних семантичних множників та ін. [РСС, с. 7]. Однак, незважаючи на недоліки, на сьогодні лексикографічна процедура залишається самою доступною й ефективною методикою компонентного аналізу, що дає можливість порівняти фрагменти лексики декількох мов [Левицкий 2006, с. 91-92].

Погляд на концепт «Кількість» як на мовну одиницю, що виокремлюється в результаті лінгвістичного аналізу, передбачає розв'язання таких загальних **завдань**:

1. Логіко-філософський аналіз концепту.
2. Аналіз концепту абстрактного поняття.
3. Структура концепту.
4. Природа зв'язків у структурі концепту.

Вирішення першого завдання полягає у встановленні місця концепту в структурі слова й виокремленні його найсуттєвіших, глибинних ознак.

Уточнюючи відому схему Л. Єльмслева [Перебийніс, Муравицька 1972, с. 35-36] щодо співвідношення форми й субстанції у мові, місце концепту в семантичній структурі слові можна представити таким чином:

Концепт у наведеній вище схемі відповідає понятійному ядру в семантичній структурі слова. У системі мови концепт представлено семантичними множниками, які є формою поняття. Сукупність семантичних множників є метамовою, або певними назвами, необхідними для адеквантного опису структури досліджуваної системи [Перебийніс, Муравицька 1972, с. 33].

Важливим для розуміння концептуальної схеми й самого концепту уявляється ієрархізований характер цих систем: у філософії концепт підлягає «розгортанню» в систему конструктів [НФС]. Слід зазначити, що тлумачення терміна «конструкт» у філософії і лінгвістиці є різним: за С.К. Шаумяном, конструкт – це сутність досліджуваного об'єкту, яка не доступна прямому спостереженню [Шаумян 1962, с. 5]. У філософії при побудові концептуальної схеми кожний конструкт займає призначене лише для нього місце на тому чи іншому рівні. Конструкти одного рівня конкретизуються на нижчих рівнях і не завжди співвідносяться між собою, але обов'язково співвідносяться в рамках спільної єдності [НФС].

Дійсно, як показує досвід аналізу дефініцій словників, тлумачення перетинаються за рахунок спільних елементів, навіть якщо ці поняття не співвідносяться безпосередньо між собою. Таким чином, у мові концепт є замкненою ієрархічною системою, оскільки обсяг словника обмежено кількістю лексичних одиниць певного часового зрізу, а значить, і кількістю їх дескрипторів – семантичних множників. Звичайно, не всі лінгвісти погоджуються з чіткістю меж семантичного поля окремого поняття. Так, за Й. Тріром, поняття, що існують поза мовою, залежно від часу постійно змінюють свою конфігурацію й межі [Левицкий 2006, с. 21]. Рухомість мовлення дозволяє окремому індивіду перерозподіляти сукупність семантичних множників залежно від мовленнєвої ситуації, однак зміст поняття – концепт при цьому залишається сталим. При індивідуальному перерозподілі змінюється або кількість семантичних множників, або їх значення. Дослідити особливості реалізації концепту в індивідуальному мовленні можливо через застосування психолінгвістичного анкетування або вивчення авторських текстів.

Як було зазначено вище, у науковому знанні концепт «Кількість», належить до мінімуму необхідних для побудови концептуальної схеми. Логіко-філософський аналіз цього концепту передбачає встановлення таких глибинних ознак, які є диференційними для його сприйняття в різних мовах. Складність аналізу досліджуваного концепту зумовлюється загальним характером філософської категорії «Кількість», яка відображує спільне в якісно однорідних речах і явищах [ФЭС]. Виявлення однорідних ознак потребує встановлення, в якому саме відношенні й за якою властивістю зіставлювані явища еквівалентні між собою. Отже, глибинною ознакою концепту «Кількість» – є, насамперед, *відношення* між речами та явищами навколишнього світу, яке виражається числом або величиною.

За В.В. Левицьким, подібні співвідношення між реаліями зовнішнього світу є чинниками понятійних ознак у значенні слова [Левицкий 2006, с. 68]. Уживання слова в новій, незвичайній, оказіональній ситуації призводить до зміни його значення. Іншими словами, у мовному розумінні концепт «Кількість» пов'язується із сукупністю таких немовленнєвих і мовленнєвих ситуацій, в яких присутнє *зіставлення реалій* зовнішнього світу з погляду числа, величини й т. ін. У словникових дефініціях ситуація зіставлення проявляється граматично – в формах родового відмінку *кого, чего – величина, число* (рос.), й конструкцією з прийменником – *of sth* (англ); а також описово: «Степень выраженности измеряемых свойств предметов» [Ожегов 1997]; «the measurement of sth by saying how much of it there is» та ін. [OALD].

Вважається, що перше розгорнуте визначення філософської категорії «Кількість», яке належить Аристотелю, було орієнтоване на досвід давньогрецьких математиків. Кількість, за Аристотелем, це – те, що можна поділити на частини – дві чи більше, кожна з котрих за своєю природою є чимось одним визначеним [ФЭС]. Таким чином, другою глибинною ознакою концепту «Кількість» є подільність, дискретність.

Будь-яка счислювальна кількість є *множинністю* й виражається числом, а вимірна кількість – *величиною*, яка описується у термінах «більше», «менше», «дорівнює» [ФЭС]. Необхідність введення понять множинності й величини пояснювалася різною природою речей, а саме: дискретною або недискретною їх формою.

Аналіз дефініції словників показує, що тлумачення quantity – кількість – количество перетинаються за рахунок елементів на позначення «счилювальної кількості»: an amount, a number – число, величина – величина, число, а розрізняються саме семантичними компонентами на позначення «вимірної кількості» the measurement – об'єм, маса – степень, измерение. Таким чином, підтверджується теза В.В. Левицького про залежність групування мовленнєвих і немовленнєвих ситуацій від різних у певних мовах класифікаційних ознак [Левицкий 2006, с. 69]. У процесі розвитку певної мови зазначені ознаки можуть поступово заступатися іншими, що відображається на національній специфіці групування мовленнєвих ситуацій.

Подальший розвиток філософських уявлень про «Кількість» був пов'язаний з неоднорідністю її форм і їх вивченням у математиці. Так, завдяки Гегелю зміст категорії «Кількість» уточнюється через диференціацію *величини* поняттями *простору* (протяжності) й *часу* (тривалості), а також введеням поняття *числа* як чогось відмінного від нуля. Синтез категорій «Якість» й «Кількість» і, за Гегелем, виражається через *міру* [НФС]. Побудова графа концепту «Кількість» виявляє зазначені семантичні компоненти на нижчих рівнях.

Отже, аналіз дефініцій словників показує, що встановлені глибинні ознаки концепту «Кількість» є такими, що не спостерігаються безпосередньо в об'єкті, але є спільними для досліджуваних мов. Це пояснюється загальним характером законів

асоціації, що діють у людській психіці. Натомість форми вираження концепту «Кількість» через різні семантичні множники можуть відрізнятися залежно від словника певної мови. Здійснене зіставлення концептів quantity – кількість – количество виявляє різний обсяг і зміст їх складових елементів. У цьому розумінні складові концепту «Кількість» зберігаються в національній пам'яті в формах, залежних від мовного досвіду носіїв мови. Сукупність форм концепту певної мови може бути передана відповідною сукупністю в іншій мові.

Проведений логіко-філософський аналіз концепту «Кількість» дозволяє зробити такі **висновки**:

1. Концепт – це зміст поняття, відокремлений від його конкретної мовної форми. Це уявна, абстрактна одиниця, яка існує як сукупність семантичних множників.

2. У системі мови концепт є закритою ієрархічною системою. В індивідуальному мовленні сукупність семантичних множників змінюється за кількісними й якісними характеристиками.

3. Глибинні ознаки концепту «Кількість» – відношення між реаліями зовнішього світу й подільність – є спільними для трьох аналізованих мов.

4. Системи семантичних множників досліджуваного концепту відрізняються залежно від словника певної мови, однак співвідносяться між собою.

Література

Апресян Ю.Д. О понятиях и методах структурной лексикологии / Проблемы структурной лингвистики. – М.: Издательство АН СССР, 1962. – С. 141-162. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* / За ред. В.Т.Бусел – Київ, Ірпінь: Перун, 2004. (ВТССУМ) *Краткий словарь когнитивных терминов* / Под ред. Е.С. Кубряковой. – М.: Филологический факультет МГУ им. М.В. Ломоносова, 1997. – 200 с. (КСКТ). *Левицький В.В.* Семасиология. Винница: Нова Кныга, 2006. – 512 с. *Никитин М.В.* Основы лингвистической теории значения. – М.: Высшая школа, 1988. – 166 с. *Новейший философский словарь*. Мир энциклопедий. 3-е изд. / Под ред. А.А. Грицанова. – Минск.: Книжный Дом, 2003. – 1280 с. (НФС). *Ожегов С.И.* Словарь русского языка. 4-е изд., испр. и доп. – М., 1997. – 763с. *Перебийніс В.І., Муравицька М.П.* Мова як семіотична система / Філософські питання мовознавства. – К.: Наукова думка, 1972. – С. 27-43. *Русский семантический словарь* (Опыт автоматического построения тезауруса: от понятия к слову). /Отв. ред. С.Г. Бархударов. – М.: Наука, 1983. – 568 с. (РСС). *Філософський словник* /За ред. В.А. Шинкарука. – К.: Головна редакція УРЕ, 1986. – 800 с. (ФС). *Философия: Энциклопедический словарь* /Под ред. А.А. Ивина. – М.: Гардарики, 2004. – 1072 с. (ФЭС). *Шаумян С.К.* Преобразование информации в процессе познания и двухступенчатая теория структурной лингвистики /Проблемы структурной лингвистики. – М.: Издательство АН СССР, 1962. – С. 5-12. *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English* / Oxford University Press, 2005. (OALD)

ВАЛІГУРА О. Р.
(Київський нац. лінгвістичний ун-т)

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ОЗНАК МОВНОЇ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ

Протягом багатьох років лінгвістична наука напрацювала значну кількість теоретичного й експериментального матеріалу з проблеми вивчення ознак мовної інтерференції. Кількісний та якісний склад цього надбання давно перетнув межі того стану, у якому будь-яка наука потребує створення низки загальних та підпорядкованих ній конкретніших класифікацій, здатних слугувати у якості певної понятійної системи.